

Колодін Д. О.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
декан факультету цивільної та господарської юстиції
Національний університет «Одеська юридична академія»*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Дослідження генезису встановлення кримінальної заборони має завжди передувати вдосконаленню чинних норм та розробці нових кримінально-правових заходів впливу на ту чи іншу кримінально протиправну практику. При цьому аналіз процесу історичного розвитку генези нормативного регулювання дає можливість прослідкувати особливості взаємозв'язку та взаємовпливу між суспільно значимими, політичними, соціально-економічними складовими в суспільстві та характері правової охорони виборчої системи.

У різний час окремі аспекти кримінально-правової охорони виборчої системи були предметом великого кола науковців, до яких можемо віднести: П.П. Андрушка, А.В. Зінов'єва, І.О. Зінченко, В.В. Кравченка, А.М. Колодія, Л.П. Медіної, М.І. Мельника, М.О. Мягкова, С. Я. Лихової, , І.Й. Магновського, А.О. Олійника, В.Ф. Погорілка, Ж. Пустовіт, В.Л.Федоренка та ін.

Перш за все варто відмітити, що окремі елементи виборчої системи мають історичне коріння ще за часів Київської Русі. Наприклад, інститут віче – народне зібрання, у якому участь брали усі вільні мешканці міста, а керувала вічем міська верхівка. Поступово характер народного зібрання було витіснено на користь віче як зібрання князів, бояр і старших людей у громаді, яке приймало рішення з соціально-побутових, земельних, територіальних питань громад. У науковій літературі знаходимо згадку про те, що «інколи віче навіть обирало князів; відносини з верховною

владою регулювалися спеціальними договорами – «рядами»» [1, с. 52].

Усі історичні пам'ятки того періоду свідчать, що віче мало статус вирішального органу народовладдя, на основі якого інколи обирали князя, вирішували питання війни, захвату чужих територій чи вчинення миру, розглядалися фінансові питання громади, приймалися окремі акти суспільного урегулювання тощо. Результат прийнятих віче рішень закріплювався письмово.

Серед іншого варто відмітити існування певного владного утворення – боярської ради, яка могла впливати навіть на віче як найвищий інститут влади даного історичного періоду. Боярська рада, як княжий дорадчий орган, складалася зі старших дружинників, впливової знаті та вищих церковних чинів. Однак, віче та боярська рада з часом проявили себе деструктивно в плані становлення політичної сили, що не дало змогу досягти рівня усталеного представницького органу та призвело до відцентрування влади та конфліктів у владних колах Київської Русі [2].

Таким чином, для періоду Київської Русі характерні прояви виборчого права та прояви народовладдя, спроби становлення та захисту виборчих інституцій.

Наступним історичним етапом розвитку правового захисту виборчих прав можна вважати період польсько-литовського правління на території сучасної України.

Загалом, основними актами нормативно-правового регулювання суспільних відносин на даному етапі історичного розвитку

були Судебник 1497 року та Литовські Статути (1529, 1566, 1588 рр.), яким було властиво встановлення відповідальності за значний перелік посягань проти держави та людини, однак посягання на виборчі права не розглядалися у якості правопорушення в сучасному його розумінні. Більше того, внаслідок впливу магдебурзького права на переважній більшості територій сучасної Західної України було відчутно значне пригнічення проявів виборчого права та окремих елементів виборчої системи – «католизація та полонізація українського населення призводить до того, що правом на самоврядування могли користуватись лише католики, хоча в багатьох містах були окремі національні юрисдикції як католиків, так і православних; православних відсторонили від міського управління в управах і судах» [3, с. 45].

Таким чином, варто зауважити, що даний історичний період в частині становлення та розвитку кримінально-правової охорони характеризується як період пригнічення виборчого права українців та відсутності передбачених кримінальних заборон за посягання на його прояви.

Наступним історичним періодом в процесі становлення кримінально-правової охорони виборчої системи в Україні був час козацької держави, яка була сформована внаслідок національно-визвольної війни 1648–1654 років. Так, на територіях, які ввійшли до Гетьманщини було скасовано магдебурзьке право та дія Литовських Статутів, а правовою основою державності було визначене звичаєве право. Варто відмітити, що звичаєві норми козацької доби проіснували від часу визвольної війни до 1842 року. Так, всі козацькі посади були виборними, а сама виборча система мала широке застосування в козацькій державі. Як зазначається у кримінально-правовій літературі, «виборча правосуб'єктність громадянина у вигляді активного і пасивного виборчого права реалізовувалася у можливості практично кожного члена козацького суспільства брати участь у виборах гетьманів, кошо-

вих отаманів і козацької старшини, а також надавала юридичну можливість кожному козаку бути обраним на ці посади» [1, с. 55].

Слід відмітити Конституцію Пилипа Орлика [4], яка, серед іншого, пропонувала механізм урегулювання виборчих процесів обрання генеральних радників, а також затверджувалося право кожного козака на участь у козацькій раді, до яких також могли входити представники православного духовенства та ті селяни і міщани, які вступали до повстанського козацького війська.

І хоча козацьке звичаєве право не передбачало кримінальної відповідальності за посягання на виборчі права учасників громади, однак передбачала відповідальність осіб, яких було обрано на ту чи іншу посаду, за ухилення від виконання своїх обов'язків.

Поступово на заміну козацькому звичаєвому праву було прийнято «Права, за якими судиться малоросійський народ» як спроба кодифікації законодавства того часу. Серед іншого, дана правова пам'ятка містила перелік кримінальних правопорушень, до системи яких відносилися посягання проти релігії (провідне місце); злочини проти «честі і влади монаршої»; проти життя; проти тілесної недоторканності; майнові кримінальні правопорушення та проти статевої моралі [5]. Як бачимо, самостійних норм у сфері захисту виборчих прав громадяни чи виборчої системи не було.

Настав час відсутності самостійної української національної державності та входження земель України як адміністративних одиниць до складу Російської та Австрійської імперій. У даний період Галичина, Буковина перебували у складі Австрійської імперії, Закарпаття входило до Угорського королівства, де чинним було право Австрійської імперії, Угорське кримінальне уложення про злочини і проступки, однак самостійного правового захисту виборчих прав на той час не існувало.

Однак на більшій частині українських земель діяло законодавство Російської імперії. Так, перший нормативно-правовим актом

даного періоду, який урегулював питання відповідальності за посягання на виборчі аспекти був указ Катерини II від 14 грудня 1766 року «Про створення в Москві комісії для складання нового Уложення та про вибори до неї депутатів», де під «острахом Нашого неминучого гніву» заборонялося утискувати будь-кого на виборах і брати для цього хабарі [6, с. 539–545]. (можливо цей законодавчий акт у зв'язку з «ім'ям» особи та міста, де воно підписувалось, згадувати не потрібно)

Однак, вперше кримінально-правові норми, які передбачали кримінальну відповідальність за діяння, що посягали на виборчі правовідносини та виборчі права, у своєму, так би мовити, закінченому вигляді, з'явилися в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року – це статті 1425, 1426, 1434 глави «Про порушення правил для виборів й інших зібрань дворянських, міських і сільських», а також ст.1440, яка була включена до цієї глави в 1864 році [6, с. 539–545]. А у зв'язку з появою нових представницьких органів влади 8 березня 1906 року це Уложення було доповнено главою «Про порушення свободи й правильності виборів у Державну Раду та Державну Думу, а також безперешкодної діяльності цих установ» (статті 328-1–328-9), які були чинними до 1917 року.

Наступним етапом законодавчого регулювання кримінально-правової охорони виборчої системи – радянський період державності.

Надалі 6 лютого 1929 року КК УРСР постановою ВЦВК і РНК УРСР було доповнено ст. 85-1, яка передбачала відповідальність у вигляді примусових робіт на строк до шести місяців або штрафом до п'ятисот карбованців за перешкоджання з боку наймача в сільській місцевості здійсненню особами найманої праці виборчих прав. Слід відмітити, що у науковій літературі зауважується, що « дана стаття була направлена на правове забезпечення охорони виборчих прав громадян, хоча її дія обмежувалась тільки виборцями, які працювали за наймом у сільській місцевості» [7, с. 88].

9 липня 1937 року постановою ЦВК СРСР було затверджено Положення про вибори до Верховної Ради Союзу РСР, яке передбачало дві кримінально-правової заборони:

– «будь-яка особа, яка шляхом насильства, обману, погроз чи підкупу перешкоджатиме громадянину СРСР у здійсненні його права обирати та бути обраним до Верховної Ради СРСР, карається позбавленням волі на строк до двох років» (ст. 111);

– «посадова особа Ради або член виборчої комісії, які вчинили підробку виборчих документів або завідомо неправильний підрахунок голосів, караються позбавленням волі на строк до трьох років» (ст. 112) [8].

Надалі зазначені склади відтворювалися і в КК УРСР.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 11 жовтня 1945 року було затверджено «Положення про вибори в Верховну Раду СРСР», де в статтях 109 і 110 передбачалися склади кримінальних правопорушень, за змістом аналогічні ст.ст.110, 111 Положення про вибори до Верховної Ради Союзу РСР 1937 року [6, с. 539–545].

В подальшому 28 грудня 1960 року було затверджено КК УРСР, який діяв на території України до 2001 року. Так, зазначений кодекс закріплював главу IV Особливої частини з назвою «Злочини проти політичних і трудових прав громадян», у якій було передбачено такі три склади кримінально караних діянь: «Перешкоджання здійсненню виборчого права» (ст. 127), «Підлог виборчих документів, приписка або неправильний підрахунок голосів» (ст. 128), «Порушення таємниці голосування» (ст. 129) [9].

У 1993 році КК України доповнено [10] нормою, яка захищала референдні права і правовідносини – ст.129-1 «Порушення законодавства про референдум»). А у 1999 році вказана глава КК перейменована на «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав громадянина», а статті 127 і 128 – відповідно «Перешкоджання здійсненню виборчого права чи роботі виборчої комісії» і «Неправомірне

використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів».

05 квітня 2001 року було прийнято КК України [11], який набрав чинності з 1 вересня 2001 року та містив чотири статті, що стосувалися виборів і референдуму: ст.157 «Перешкоджання здійсненню виборчого права», ст.158 «Неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів», ст.159 «Порушення таємниці голосування», ст.160 «Порушення законодавства про референдум», що встановила кримінальну відповідальність.

Справедливо буде відмітити, що внаслідок неодноразових змін і доповнень, які вносилися до чинного КК України в 2003 і 2005–2009 роках, статті 157–159 КК істотно трансформувалися й збільшилися за обсягом.

Також, КК України було доповнено статтями 158-1 «Голосування виборцем на виборчій дільниці більше ніж один раз», 158-2 «Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму» і 159-1 «Порушення порядку фінансування виборчої кампа-

нії кандидата, політичної партії (блоку)» [12].

Осмілимося зауважити, що виборче законодавство є однією з найбільш динамічних галузей права, яка зазнає частих нормативних змін та доповнень, особливо в період проведення чергових виборів в державі.

Окрім того, актуальність питань вдосконалення кримінально-правових норм, що стосуються процесу виборів, пояснюється загостренням протистояння різних політичних сил і їхнім бажанням створити більш-менш ефективним механізм кримінально-правової охорони виборчих прав громадян і виборчих правовідносин.

Отже, між виникненням та початком реалізації виборчого права громадян пройшов достатньо тривалий історичний період, а еволюція цього права є, образно кажучи, маркером розвитку держави та суспільства. Крім того, виборче законодавство досить динамічне, а порушення виборчого процесу набувають дедалі нових форм. Тому приходимо до висновку, що потрібно продовжувати дослідження перспектив удосконалення кримінально-правових норм, що охороняють виборчі та референдумні права і правовідносини, та, відповідно, вносити необхідні наукові пропозиції щодо зміни до чинного КК України.

Анотація

У статті проаналізовано особливості історичного розвитку та становлення кримінально-правової охорони виборчої системи України та виборчих прав громадян. Визначено, що найпершими проявами народовладдя було віче за часів Київської Русі, до компетенції якого входили найважливіші питання громади. Поряд з віче існував такий княжий дорадчий орган як боярська рада. Встановлено, що за період польсько-литовської доби виборчі права корінного населення на території українських земель були пригнічені та не підлягали правовій охороні. Період козацької держави не висвітлює норми, що безпосередньо спрямовані на захист виборчих прав у козацькому праві, але вибори в добу правової системи козацької державності виступають у вигляді основного легітимізуючого інституту.

Визначено, що Уложення про покарання 1845 року вперше передбачило норми про кримінальну відповідальність за діяння, що посягали на виборчі правовідносини та виборчі права. Важливу роль у кримінально-правовій охороні виборчої системи та виборчих прав на території сучасних українських земель відіграло законодавство, яке діяло під час існування імператорської доби. За часів радянського періоду було запроваджено кримінальне покарання у вигляді «поразки прав» та ряд норм, які передбачали кримінальну відповідальність за посягання на виборчі права громадян. Так, КК УРСР 1922 року вже містив такі заборони, а кожен наступний

кодифікований акт кримінально-правового регулювання все більше приділяв уваги кримінально-правовій охороні виборчої системи. За часів дії КК України 2001 року, він зазнавав чимало змін та доповнень в частині охорони виборчих прав, в силу динамічного розвитку галузевого законодавства та нестабільної кримінально-правової політики щодо виборчого процесу, що тягне за собою трансформацію складів кримінальних правопорушень проти виборчих прав.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, виборча система, кримінально-правова охорона виборчих прав громадян, генезис, кримінальні правопорушення проти виборчої системи України.

Kolodin D. O. Liability for criminal offenses against the electoral system: a historical aspect Summary

The article analyzes the peculiarities of the historical development and formation of the criminal law protection of the electoral system of Ukraine and the electoral rights of citizens. It was determined that the earliest manifestations of people's rule were during the times of Kyivan Rus, whose competence included the most important issues of the community. At the same time, there was such a princely advisory body as the boyar council. It was established that during the period of the Polish-Lithuanian era, the voting rights of the indigenous population on the territory of Ukrainian lands were suppressed and were not subject to legal protection. The period of the Cossack state does not highlight the norms directly aimed at the protection of electoral rights in Cossack law, but elections in the era of the legal system of Cossack statehood appear as the main legitimizing institution.

It was determined that the Statute of Punishment of 1845 for the first time provided for the norms of criminal liability for acts that encroached on electoral relations and electoral rights. An important role in the criminal law protection of the electoral system and electoral rights in the territory of modern Ukrainian lands was played by the legislation that was in force during the existence of the imperial era. During the Soviet period, criminal punishment in the form of «defeat of rights» and a number of norms were introduced, which provided for criminal liability for encroachment on the electoral rights of citizens. Thus, the Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1922 already contained such prohibitions, and each subsequent codified act of criminal law regulation paid more and more attention to the criminal law protection of the electoral system. During the operation of the Criminal Code of Ukraine in 2001, it underwent many changes and additions in terms of the protection of electoral rights, due to the dynamic branch legislation and the unstable criminal law policy of electoral law, which entailed the transformation of the composition of criminal offenses against electoral rights.

Key words: criminal liability, electoral system, criminal protection of citizens' electoral rights, genesis, criminal offenses against the electoral system of Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Бурдій А. В. Кримінально-правова охорона виборчих прав громадян України : дис. канд. юрид. наук. Державний науково-дослідний інститут міністерства внутрішніх справ України. Київ, 2020. 234 с.
2. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; упоряд.: А. М. Бега, Г. В. Боряк (кер. кол.упоряд.), Л. Я. Демченко та ін. Головне управління державної служби України ; НАН України. Інститут історії України. К. : Ніка-Центр, 2009. Т. 1 : 636 с.
3. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдних права / П. П. Андрушко, І. І. Зінченко, С. Я. Лихова та ін. / за ред. В. П. Тихого. Харків : Вид-во Кроссрууд, 2008. 344 с.
4. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними _

особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>

5. Права, за якими судиться малоросійський народ / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ, 1997. 547 с.
6. Мазур М. В. Злочини проти виборчих прав громадян: історико-правовий аспект. *Форум права*. 2011. № 2. С. 539–545.
7. Мягков М. О. Перешкоджання здійсненню виборчого права: проблеми кримінальної відповідальності : дис. ... кандидата. юрид. наук : 12.00.08. Луганськ, 2006. 196 с.
8. Тагієв С. Р. Порушення виборчого законодавства: проблеми судового оскарження та юридичної відповідальності : препринт. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 208 с.
9. Кримінальний кодекс УРСР 1960 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text>
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text>
10. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям законів «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» і «Про вибори Президента Української РСР» : Закон України від 3 березня 1993 року № 3039-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 18. ст. 189.
11. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України : Закон України від 21 серпня 2009 року № 1616-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2009. № 50. Ст. 754.